

ЛІНГВАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ РУЙНУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Кирилюк О. Л.

ВСТУП

Збройна агресія, яка розпочалася 2014 року, стала наслідком тривалого процесу руйнування української національної пам'яті. Американський історик Т. Снайдер, досліджуючи поведінку Росії стосовно України, зазначає, що російська політика пам'яті має мало спільного з фактами історії; він говорить про «небезпечну фантазію» Росії, відповідно до якої нібито «Україна насправді не є іншою країною, а скоріше своєрідним слов'янським молодшим братом»; науковець вважає таку ідею «спадщиною пізнього Радянського Союзу та політики русифікації 1970-х»¹. Польський історик А.-С. Ковальчик зазначає, що царська Росія заборонила українцеві бути українцем з метою перероблення його на росіянина². Отже, науковці підтверджують тривале нав'язуванням Росією українцям чужої картини світу, яка не співвідноситься з реальними фактами дійсності.

Приймаючи чужу лексику, суспільство частково змінює своє сприйняття світу, імпортуючи разом зі словами й чужу дійсність. Дослідник Г. Почепцов зазначає: «Що сильніший інструментарій, то менше вибору він залишає для супротивника, програмуючи його поведінку»³. Саме тому країни мають адаптувати прийнятий набір мовних одиниць до власної усталеної системи цінностей, яка є особливо важливою для державоцентристської моделі світу. Інакше із часом населення може прийняти чужу модель.

Достатньо замінити в контексті слово *окупація* антонімом *звільнення*, і наповнення певної фреймової мережі знає суттєвої трансформації. Порівняймо два речення: 1) *Радянський Союз ОКУПУВАВ народи Балтії після розгрому гітлерівських військ*; 2) *Радянський Союз ЗВІЛЬНИВ народи Балтії від гітлерівських військ*. У першому випадку віддзеркалено реальну картину світу, тобто майже 50-річну окупацію Радянським Союзом Латвії, Естонії, Литви. Однак радянська пропаганда трактувала це як «звільнення», а отже, радянське суспільство засвоїло

---

¹ Snyder T. A Way Out for Ukraine? *The New York Review of Books*. 5 December 2013. URL: <https://www.nybooks.com/daily/2013/12/05/ukraine-protests-way-out/>.

² Ковальчик А.-С. Пан Петлюра? Харків : АКТА, 2011. С. 84.

³ Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. С. 296.

хибну, фабриковану структуру фрейму, яка замінила собою реальну дійсність. Такі заміни лексем лежать в основі *фабрикування фреймової мережі*.

Метою представленого дослідження є визначення механізмів руйнування історичної пам'яті застосуванням лінгвального інструментарію. Матеріалом дослідження слугували тексти ЗМІ й соцмереж, а також наукові й публіцистичні праці. Вважаємо за доцільне використати теорію базових фреймів, за допомогою яких можна конструювати концептуальну матрицю: *таксономічний, компаративний, предметний, посесивний, акціональний фрейми*⁴.

1. Руйнування фреймової структури концептів на позначення історико-культурних символів

Когнітивна наука стверджує, що спроби людини співвіднести інформацію з уже відомими поняттями ґрунтуються на попередньому досвіді, через який ми й сприймаємо певні життєві сценарії. Своєрідними елементами збереження цих сценаріїв (тобто інформації в людській пам'яті) є *фрейми*. У звичному розумінні сприйняття світу в мовців домінують набуті образи, а відповідно – фреймове наповнення певного концепту буде узгоджене з досвідом кожного індивіда. Однак під дією пропаганди, зокрема й за допомогою нав'язування певних лексичних одиниць в інформаційному просторі, наповнення фреймових мереж змінюється.

Проблема невідповідності фреймів автора й читача полягає в тому, що сприйняття змісту певного фрейму залежить від багатьох причин і передусім від сукупності інформації, якою володіє реципієнт, та узгодженням її з індивідуальною картиною світу. Саме таке сприймання й узгодження потім трансформуються в переконання. Унаслідок систематичного сприймання текстів інформаційної війни стирається межа між власною когнітивною інформацією та чужою (нав'язаною), яка згодом вбудовується у звичну мовну картину світу реципієнтів. Тобто під дією пропаганди відбувається руйнування звичної фреймової структури концептів.

Дослідник Е. Гоффман, аналізуючи фрейми, виділяє два типи: первинні (природні й соціальні) та трансформовані (або фабриковані). Він уводить такі поняття, як *фабрикація фреймової структури, розриви фреймів, порушення фрейму* та ін. Під фабрикацією він розуміє дію, «спрямовану на те, щоб в інших людей склалося хибне уявлення про те,

---

⁴ Жаботинська С. Семантика лінгвальних мереж у навчальному комбінаторному тезаурусі. *Studia Philologica*. 2019. № 2. С. 19; 26. DOI: 10.28925/2311-2425.2019.13.3.

що відбувається», а це, своєю чергою, спричиняє суттєве викривлення реальності⁵.

У нашому дослідженні поняття *фабрикований фрейм* дефінуємо як *ієрархічно організовану структуру даних, заповнену термінальними елементами з лексичним наповненням, яке створює хибне представлення певної стереотипної ситуації чи поняття*.

Семантика фреймового наповнення дає змогу вербалізувати досвід певного етносу. На досліджувану нами проблему суттєво впливає особливість географічного розташування України на порубіжжі – між європейським та азійським світом, між Заходом і Сходом⁶. Через це окремі її території періодично перебували в складі різних імперій, а населення піддавалося асимілюванню, переймаючи інколи чужі культурні й історичні наративи. Зокрема, важливим вважаємо визначення ключових слів та ядерних цінностей окремих культур. Для сучасної української культури концепт *НЕЗАЛЕЖНІСТЬ* є одним із ключових, а поняття незалежності можна вважати ядерною суспільною цінністю. Це пов'язано передусім зі складними геополітичними умовами, через які український народ сотні років був позбавлений власної державності й остаточно повернув її тільки 1991 року. Із початком російської агресії 2014 року концепт *БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ* знову набув вагомого значення в суспільному дискурсі. Водночас для окремої групи українських громадян, чия картина світу вибудована під впливом російського історичного наративу, поняття незалежності є далеким від ядерних цінностей. Оскільки такі люди вважають себе частиною Росії як імперії, яка априорі не може бути від когось залежною, тож і здобувати незалежність їй немає потреби. А отже, фреймові структури цього концепту для представників цих двох суспільних груп будуть різними.

Розглянемо фабриковані фреймові структури домену *БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ*. Протягом століть пам'ять про сторінки боротьби за українську незалежність Москва намагалася стерти із суспільної свідомості. Наприклад, кожен, хто наважувався виступити проти Росії, був оголошений *зрадником*, *бандитом* чи маркований будь-якою іншою лексемою зі знецінювальною семантикою. Такий прийом М. Фабішак називає «ритуальне словесне насильство» і вважає його «частиною

---

⁵ Goffman E. Frame analysis : An essay on the organization of experience. Boston : Northeastern University Press, 1986. 586 p. URL: https://urup.or.id/wp-content/uploads/2020/07/Erving_Goffman_Bennett_Berger_Frame_Analysis_BookFi.pdf.

⁶ Rieber A. J. The Struggle for the Eurasian Borderlands: From the Rise of Early Modern Empires to the End of the First World War. New York : Cambridge University Press, 2014. DOI: 10.1017/CBO9781107337794.

культурного конструкту війни»⁷. Тому, використавши поняття фабрикованих фреймів, важливо дослідити, як саме відбувався процес руйнування історичної пам'яті українського суспільства.

У межах домену *БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ* розглянемо два ядерні концепти: 1) *БОРЦІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ*; 2) власне *БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ*. У першому зосередимо увагу на аналізі концептів *МАЗЕПА* та *ПЕТЛЮРА*, а в другому виокремимо такі, як *ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ* й *КРУТИ*. Саме їх можна вважати такими, що зазнали найбільшої фабрикації в контексті російської інформаційної війни.

Домен **БОРЦІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ**: концепти *МАЗЕПА*, *ПЕТЛЮРА*.

Опрацьовано приблизно однакову кількість контекстів вживання імені І. Мазепи (128 – українське трактування та 168 – російське / радянське) та С. Петлюри (175/153) у російських та українських наукових і публіцистичних дослідженнях з метою виявити маніпулятивні способи формування образів. Матеріал сформовано шляхом часткового добору: до уваги взято тільки ті контексти, де є характеристика згаданих особистостей та позначення їхніх дій. Виявлено також імпліцитні характеристики: наприклад, у фразі «*не було перед ним подібного і до нього*» імпліцитною характеристикою є «*унікальний*».

Концепт МАЗЕПА. Образ українського гетьмана І. Мазепи⁸ був суттєво спотворений російською пропагандою, його в хибному вигляді насаджували протягом сотень років. За те, що Мазепа виступив проти Петра І, той розпочав кампанію з очорнення й руйнування репутації гетьмана. Український історик В. Брехуненко стверджує, що проти Мазепи була розгорнута справжня «пропагандистська війна»⁹.

Як уже зазначено, мовна маніпуляція є ефективною, якщо нав'язувані образи узгоджені з уже сформованою картиною світу мовця. У свідомості сучасників Мазепи він був меценатом, який давав кошти

---

⁷ Fabiszak M. A Conceptual Metaphor approach to war discourse and its implications. Poznan : Wydawnictwo Naukowe UAM. 2007. 270 p.

⁸ Іван Мазепа – наприкінці XVII – початку XVIII ст. правитель української держави – Гетьманщини. Це була окрема держава, однак мала договірну підлеглість Росії. Та російський цар Петро І поступово почав обмежувати самостійність Гетьманщини, торгувати її землями, а також відмовився надати допомогу в захисті українських територій від наступу іноземних військ, що було прямим порушенням договірних зобов'язань (Брехуненко 2017: 213). Тому, намагаючись вберегти самостійність своєї країни, І. Мазепа вирішує вийти з договірного підданства Росії та перейти під протекторат Швеції, яка виступила гарантом української незалежності. Однак Петро І розбив війська шведського короля на території України, а тому Мазепа змушений був полишити територію Гетьманщини.

⁹ Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. Київ : Брехуненко Наталія Андріївна, 2017. С. 223.

«щедрою рукою у побожному намірі на будову багатьох церков і монастирів, на милостині»¹⁰. Отже, в їхньому мовному лексиконі та в працях українських істориків доби незалежності концепт *МАЗЕПА* вербалізований лексемами з позитивною семантикою.

На основі дібраних контекстів вживання лексеми *Мазепа* в працях істориків та публіцистів вдалося вибудувати концептуальну мережу за допомогою вже згаданої теорії базових фреймів. Подано результати дослідження в межах українського і російського / радянського контекстів.

Український контекст. Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм: *МАЗЕПА* / *є* / *меценат* (12 слововживань). Корелятами слоту *меценат* можуть ставати лексеми й сполуки: *типовий європєць* (3), *інтелектуал* (8), *законний правитель* (3) та ін. **Акціональний** фрейм: *МАЗЕПА* / *будував (відновлював)* / *церкви (бібліотеки, школи)* (15); *давав гроші на будівництво* (14); *сприяв книгодрукуванню* (5) та ін. **Компаративний** фрейм: *Мазепа / ніби Володимир Великий* (2). **Предметний** фрейм: *Мазепа є унікальний* (5). Усього – 128 контекстів / 20 лексем і сполук.

Історичні праці засвідчують, що Мазепа активно підтримував церкву. Однак після його виступу проти Петра I той змусив церкву накласти *анафему* на гетьмана. Таке трактування не узгоджувалося з концептом *МАЗЕПА* в сучасників, зокрема церковнослужителів, оскільки саме за його кошти було збудовано багато церков. Тому для нейтралізації когнітивного дисонансу суспільству нав'язано сфальшовані тези, які руйнували Мазепин образ як поборника церкви: «*полишив православ'я, до єретиків пішов... і замість захисту як великим будівничим був святих церков, нині проклятим переслідувачем їх учинився...*»¹¹. Тобто нова інформація не суперечила твердженню про внесок Мазепа в розбудову церков, але показувала його як людину, яка змінилася в гірший бік, а отже, відступилася від своїх переконань, зрадила. Так у фреймову структуру концепту *МАЗЕПА* вбудовано такі фальшиві пропозиції слотів, як *переслідувач церков, відступник, єретик, полишив православ'я* та подібні. Набір таких конститuentів допоміг нав'язати концепт *ЗРАДА* як головний. Саме поняття *зрадник* формує ядерний термінал нав'язаного Росією фрейму концепту *МАЗЕПА*.

Отже, урахування аналізу контекстів вживання лексеми *Мазепа* в текстах російських / проросійських авторів дає змогу побудувати таку концептуальну фреймову мережу, заповнену фабрикованими терміналами.

---

¹⁰ Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. Київ : Брехуненко Наталія Андріївна, 2017. С. 226.

¹¹ Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. Київ : Брехуненко Наталія Андріївна, 2017. С. 227.

Пропагандистський контекст. Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм: *МАЗЕПА / є / зрадник* (28 слововживань). Корелятами слоту *зрадник* стають лексеми *відступник* (2), *еретик* (2), *переслідувач церков* (3) та ін. **Акціональний** фрейм: *МАЗЕПА / зрадив / церкву (народ, країну, царя, Росію)* (14); *готовий до зради* (2); *зрікся / православ'я* (2) та ін. **Предметний**: *МАЗЕПА / жадібний* (8), *егоїстичний* (7), *зверхній* (6) та ін. Усього – 168 контекстів / 43 лексеми і сполуки.

В одному з своїх листів Петро I пояснює дії Мазепи так: «...перейшов до короля шведського по договору з ним з таким своїм злим і безбожним замислом, щоб... церкви й монастирі святі православні обернути в Римську та уніатську віру, а самому бути самовладним князем над усією Малоросійською землею»¹². Таке вживання лексем у цьому мікроконтексті знецінює вчинок Мазепи, нівелює його прагнення захистити незалежність країни: дія «*перейшов до шведського короля*» співвіднесена з поняттям «*злий замисел*» заради дрібних інтересів – «*бути князем*». Поширення такого трактування подій у російській та українській історіографії спричиняє підміну концептів: концепт **БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ** замінено концептом **БОРОТЬБА ЗА ОСОБИСТІ ІНТЕРЕСИ**.

Отже, фабриковані фреймові мережі концепту *МАЗЕПА* перетинаються з мережами концептів *ЗРАДА*, *БРЕХНЯ*, *ЗЛО*. Вони вербалізуються лексемами *зрадник*, *зрадництво*, *злий*, *інтриги*, *безпринципність*, *користолюбство*, *особиста вигода*, *власні амбіції* та ін. Ці слова були вкорінені в будь-який текст про цього гетьмана, поки Україна була окупована Російською імперією та Радянським Союзом. Таке трактування насаджувалося і в українських школах, а також донині зберігається в російських наукових працях. Пропагандою навіть створений термін *мазепинці* як синонім до слова *зрадники*.

Відмінність у трактуваннях вчинку Мазепи яскраво ілюструє модель з такою структурою фрейму: 1) ХТО (агент / суб'єкт); 2) ДІЯ 3) з КИМ / ЧИМ; 4) ВІДНОСНО КОГО / ЧОГО (об'єкт); 5) МЕТА ДІЇ. В українському трактуванні фрейм, у якому агенсом (виконавцем дії) є онім *Мазепа*, складатиметься з таких слотів: 1) Мазепа – 2) ОБ'ЄДНАВСЯ – 3) зі Швецією – 4) проти Росії – 5) щоб ЗАХИСТИТИ Україну. Однак нав'язування російського наративу про зрадництво спричинило руйнацію цього фрейму й побудову іншої структури: 1) Мазепа – 2) ЗРАДИВ – 3) союзника Росію – 4) зі Швецією – 5) заради ВЛАСНИХ ІНТЕРЕСІВ. Отже, у першій структурі ключовими слотами стають «об'єднався» і «захистити», а в іншій, фабрикованій, – «зрадив»

---

¹² Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. Київ : Брехуненко Наталія Андріївна, 2017. 280 с.

і «власні інтереси». Так, на кілька століть справжня національна пам'ять про цього українського гетьмана була замінена сфабрикованою.

Концепт ПЕТЛЮРА. Цей концепт є доменом для двох концептів: власне ПЕТЛЮРА і ПЕТЛЮРІВЦІ. Так само з національної пам'яті радянська влада стерла ім'я С. Петлюри¹³ як борця за українську незалежність. Інформаційна кампанія з дискредитації спричинила спотворення фреймової мережі концепту ПЕТЛЮРА.

У процесі дослідження дібрано 100 одиниць слововживання слова *Петлюра* в науковій і публіцистичній літературі. Реконструйовано таку фреймову мережу.

Український контекст. Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм: ПЕТЛЮРА / є / *Головний Отаман* (3 слововживання), *національний герой* (11), *видатний редактор* (1), *державний діяч* (8), *патріот* (7) та ін. **Акціональний** фрейм: *Петлюра / боровся / за незалежність України* (9), *українізував військо* (3), *відроджував українську державність* (7), *будував (зміцнював) / українську армію* (5) та ін. **Компаративний** фрейм: ПЕТЛЮРА / ніби *МАЗЕПА* (1). **Предметний** фрейм: *Петлюра / є трагічна постать* (9), *працьовитий* (4), *найбільш послідовний із сучасників* (1), *авторитетний серед військових* (1) та ін. **Посесивний** фрейм: *Петлюра / має / творчий хист* (3), *професійну інтуїцію* (6), *природний дар до живого публічного слова* (1). Усього – 175 контекстів / 53 лексеми й сполуки.

Отже, у сучасній українській історіографії постать Петлюри репрезентована переважно позитивно. Однак до 1991 року українська наука, перебуваючи під впливом радянського дискурсу, трактувала постать Петлюри по-іншому. Після встановлення в Україні влади більшовиків образ Головного отамана був спотворений.

Пропагандистський контекст. Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм: ПЕТЛЮРА / є / *погромник* (11), *злочинець* (3), *націоналіст* (9), *націоналістичний герой* (3), *бандит* (5), *злочинець* (2) та ін. **Акціональний** фрейм: *Петлюра / вчиняв єврейські погроми* (14); *покривав погроми* (3), *не зупиняв погроми* (8), *приніс багато горя* (3) та ін. **Компаративний** фрейм: ПЕТЛЮРА / ніби *МАЗЕПА* (1). **Предметний** фрейм: *Петлюра / є / агресивний* (2); *є благородним* (1); *образ Петлюри страшний* (3). Усього – 153 / 45 лексем і сполук.

Зафіксовано також вербалізацію концепту ПЕТЛЮРІВЦІ. **Таксономічний** фрейм: ПЕТЛЮРІВЦІ / є / *бандити* (11), *погромники* (15), *банди* (14), *недобитки* (3), *головорізи* (5), *антисеміти* (13). **Акціональний** фрейм: *грабують* (9), *розстрілюють* (5), *вбивають* (3),

---

¹³ Симон Петлюра – голова українського уряду 1919–1920 рр., воював проти більшовиків та білогвардійців, які здійснили збройну агресію проти України.

чинять звірства (4), вбивають євреїв (11), розстрілюють беззбройних робітників (2).

Незважаючи на наявність позитивних трактувань, найпоширенішими корелятами до слова Петлюра в російсько-радянському контексті є номени *бандит*, *погромник*, *вбивця євреїв*. Радянською пропагандою створено похідні «петлюрівці» (як синонім до слова «бандити») та «петлюрівщина» (як еквівалент слову «бандитизм»). Хоч варто згадати, що ці слова в дискурсі української діаспори мали позитивне значення: *петлюрівщина* – український національний рух, *петлюрівці* – учасники цього руху¹⁴.

Усі наведені випадки слововживань демонструють такий вид семного варіювання, як *наведення семи*, унаслідок якого слову «нав'язано» ті семи, яких немає в узуальному значенні, а власна назва в результаті цього стає конотативною.

Показово, що і в реальному, і у фабрикованому фреймі наявне порівняння *Петлюри з Мазепою*, але з різним значенням: у реальному – в позитивному значенні борця за українські інтереси, у фабрикованому – як зрадника й відступника. Отже, онім Мазепа сприяє *наведенню позитивної семи* в першому випадку і *негативної* – у другому.

Узагальнити фреймову структуру трактування ролі Петлюри в історії можна у вигляді таких схем: реальний (український) контекст: 1) Петлюра – 2) БОРОВСЯ – 3) проти більшовиків – 4) за НЕЗАЛЕЖНУ УКРАЇНУ; фабрикований (радянський / російський): 1) Петлюра – 2) ВБИВАВ – 3) євреїв, – 4) бо був АНТИСЕМІТОМ.

Друга структура на десятки років домінувала в суспільному просторі і впливала на формування мовної картини світу українців. Фрейм концепту *БОРЦІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ* був зруйнований, стертий з пам'яті, натомість замінений іншими, фабрикованими.

ДОМЕН Власне БОРТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ: концепти 1) ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ; 2) КРУТИ.

Концепт ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ. Терміном *визвольні змагання* в сучасній українській історіографії позначають боротьбу за незалежність України в 1917–1921 рр. У досліджуваних нами працях виявлено 11 термінів, використовуваних на позначення цього періоду. За результатами аналізу можна продемонструвати таку схему **таксономічно** (ідентифікаційного) фрейму: ПОДІЇ 1917–1921 РОКІВ: ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ / є / *українська революція, російсько-українська війна, більшовицько-українська війна, неоголошена війна Радянської Росії проти України, українсько-московська війна*

---

¹⁴ Бій під Крутами в національній пам'яті : збірник документів і матеріалів / упорядники : О. М. Любовець (керівник), О. М. Березовський, С. В. Бутко, А. О. Тищенко, І. В. Цимбал. Київ : ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. 288 с.

відродження української державности, боротьба за незалежність (за державність), відсіч агресії, збройний конфлікт між Радянською Росією та Українською Народною Республікою (УНР), збройний опір УНР проти російської агресії; перша війна Радянської Росії проти України) – усього 11.

Однак у період окупації України Радянським Союзом у науковому й навчальному дискурсах нав'язано інший концепт – **ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА**. Аналіз обраного масиву історичних і публіцистичних джерел дав підстави виокремити термін *громадянська війна* як основний. Нав'язування концепту **ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА** відбувалося на науковому рівні. І закономірно таке трактування перейшло й до джерел доби незалежності. Наприклад, у праці «Енциклопедія історії України» (2004) термін *громадянська війна* потрактовано як «соціальний протест проти надзвичайно жорстких форм капіталістичної модернізації села»¹⁵.

Аналіз пропагандистських джерел дає змогу виокремити 13 термінів на позначення цих подій, на основі чого можна структурувати такий **таксономічний** фрейм: ПОДІЇ 1917–1921 РОКІВ: **ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА** / є / **БОРОТЬБА** *трудолюбивих за встановлення радянської влади (боротьба проти внутрішньої контрреволюції, боротьба проти інтервенції Антанти, боротьба з буржуазно-націоналістичними силами, боротьба проти петлюрівців, боротьба проти контрреволюції, проти імперіалістів, проти іноземної інтервенції, боротьба проти німецьких окупантів); ЗМАГАННЯ за звільнення від імперіалістів; ПОВСТАННЯ проти інтервентів (повстання проти Директорії). Предметний фрейм: **ВІЙНА** є / *братовбивча* – 13.*

Поняття *російської / більшовицької агресії* замінено таки корелятами: *всебічна допомога великого російського народу, допомога братнього народу*. Використання терміна *громадянська війна* як спільного для трактування подій в Росії і в Україні автоматично руйнує поняття батьківщини, роблячи у свідомості реципієнтів українців і росіян громадянами однієї радянської країни. Наприклад, на інформаційних сайтах окремих міст досі можна прочитати історію міста в контексті радянських наративів: «У перших числах листопада 1920 року радянська влада поступово укріплюється в Бердичеві, але в селах цей процес ішов значно слабше та повільніше. У багатьох із них **громадянська війна** тривала ще понад 2 роки» (berdychiv.in.ua, 11.02.2021).

Отже, структура акційного хибного фрейму має такий вигляд: 1) російський народ – 2) ДОПОМАГАЄ БОРОТИСЯ – 3) українським

---

¹⁵ Енциклопедія історії України : в 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2003–2019. 520 с. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU>.

трудящим – 4) ПРОТИ КОНТРРЕВОЛЮЦІЇ – 5) за радянську владу. Тоді як реальна ситуація представлена іншим фреймом і має такий акціональний вигляд: 1) російські більшовики – 2) ЗДІЙСНИЛИ АГРЕСІЮ – 3) проти України.

Інакше кажучи, маємо справу зі штучно сформованою, сфабрикованою картиною світу, у якій наповнення доменів *СВІЙ* – *ЧУЖИЙ* поміняно місцями. Для узгодження нав'язаної інформації зі звичною картиною світу *борці за незалежність України* марковані еквівалентними одиницями з негативною семантикою: *буржуазні націоналісти, банди петлюрівців, петлюрівські недобитки, агенти інтервентів, агенти німецьких окупантів*. Використання таких термінів сприяло зарахуванню позначуваних ними денотатів до категорії чужий.

Нав'язаний більшовиками термін *громадянська війна* давав можливість зняти відповідальність за агресію з Росії та сформувані таку картину світу, у якій *добрі* (радянські) українці нібито воюють з *поганими* українцями (націоналістами). Зокрема, зафіксовано конструкцію «*Владі УНР подобалося грати в “українську кров”*» (коментар на facebook.com, 25.06.2016). У наведеній цитаті відбувається актуалізація семи «*українська*». Таке семне варіювання працює на створення наративу, нібито війна відбувається тільки між українцями. Заміна лексем *окупація (агресія)* на *громадянська війна* в інформаційному полі нівелює реальне поняття російсько-більшовицького вторгнення в Україну, витісняє його із суспільної пам'яті.

Концепт КРУТИ. Бій під Крутами¹⁶ (1918) – став однією із важливих сторінок в українській історії, однак через надмірну міфологізованість досі продовжує викликати полярні реакції мовців. В українській історіографії ця подія трактована або як символ героїчного опору в більшовицько-українській війні, або як символ воєнної невдачі УНР, тобто трагедії. Отже, як визначальні в крутянському дискурсі фіксуємо концепти *ГЕРОЇЗМ* або *ТРАГЕДІЯ*. Ця визначальність залежить від переконань адресанта. Щоб з'ясувати причину виникнення таких полярних репрезентантів бою під Крутами, важливо дослідити фреймову структуру концепту *КРУТИ*, а також визначити особливості її відбиття в мовній картині світу українців.

Дібрано 725 контекстів, які характеризують саму подію (бій під Крутами) з погляду символізму в українській історії. За результатами

---

¹⁶ Бій під Крутами – це одна зі сторінок боротьби за українську державу (добу визвольних змагань початку ХХ століття): історія про кілька сотень студентів (понад 400), які захищали важливу залізничну станцію Крути, щоб на певний час не пустити більшовицькі війська до Києва. Крутянці виконали поставлене завдання. Частина з них загинула, але більшість після бою повернулася додому.

дискурсивної вибірки терміни та терміносполуки згруповано в межах двох груп: з *героїчною* та *трагічною* семантикою. Якщо розглядати концепт *КРУТИ* як домен, то його можна структурувати на інші концепти – власне *КРУТИ*, *БІЙ ПІД КРУТАМИ*, *УЧАСНИКИ БОЮ*, *ВЛАДА*.

Героїчна семантика фреймового наповнення. Усього виділено 77 слів і сполук (553 слововживання) в межах слотів мережі героїчного наповнення. Із них зафіксовано 168 вживань словоформ з коренем *герой-*.

Концепт 1 і 2. *КРУТИ / БІЙ ПІД КРУТАМИ*. Вербалізатори цих концептів уживають у досліджуваних текстах як взаємозамінні, тому розглядатимемо їх відповідно. **Таксономічний** (ідентифікаційний) фрейм: *БІЙ ПІД КРУТАМИ / є / ПОДВИГ (СИМВОЛ / ПЕРЕМОГА / БОРОТЬБА* – усього 5 слововживань; *ДОРОГОВКАЗ / ЛЕГЕНДА / героїчна ДАТА / героїський СПРОТИВ (1); героїчна ПРАЦЯ (1); героїчний ВЧИНОК (1); героїчна ЗАГИБЕЛЬ (1); ОПІР ворогові / українське ВАТЕРЛОО / НАРОДИНИ ЛЕГЕНДИ / ПОЧАТОК визвольної РЕВОЛЮЦІЇ / ПРОЦЕС КРИСТАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСОБЛИВОСТІ / ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ* та ін. Усього в межах таксономічного фрейму – 26 лексем / 151 слововживання. **Предметний** (квалітативний) фрейм: *КРУТИ / є / героїчні (3), КРУТИ / є / безсмертні (6)* – усього 2 слова / 9 слововживань.

Концепт 3. *УЧАСНИКИ БОЮ. Таксономічний* (ідентифікаційний) фрейм: *УЧАСНИКИ БОЮ / є / ГЕРОЇ / ЛИЦАРІ / БОРЦІ / ОБОРОНЦІ / ЗАХИСНИКИ / ЦВІТ української молоді / СИНИ України / ЕНТУЗІАСТИ української ідеї / СИМВОЛ для наслідування / ТИП НОВІТНЬОГО УКРАЇНЦЯ* та ін. Усього – 11 слів / 283 слововживань (докладніше див. у Додатку В). **Предметний** (квалітативний) фрейм: *УЧАСНИКИ БОЮ* (кореляти: *ЮНАКИ, СТУДЕНТИ, ШКОЛЯРІ, МОЛОДЬ, КРУТЯНИ*) / *є / молоді (5), юні (4), славні (2), героїчні (2), мужні (5), безсмертні (2), славетні (4), щирі (2), нездолані (3), міцні (2), завзяті (2), хоробрі (4), найкращі (7), вірні (2), незабутні (4), незламні (3), легендарні (2), найпалкіші (1)* – усього 18 слів / 56 слововживань. **Акціональний** фрейм: *УЧАСНИКИ БОЮ* (кореляти: *ЮНАКИ, СТУДЕНТИ, ШКОЛЯРІ, МОЛОДЬ, ШКІЛЬНА МОЛОДЬ*) / *боронили / столицю (Україну) / від північних варварів* (усього 15); *(виконали / поставлене завдання (5); захищали Київ (8); виявили / патріотизм (5); прийшли на допомогу / своєму народові (2)* та ін. – усього 18 лексем і сполук / 52 слововживань.

Концепт ВЛАДА. Акціональний фрейм: *ВЛАДА* (кореляти: *УРЯД, ЦЕНТРАЛЬНА РАДА, УНР*) / *підтримувала / прагнення студентів (1), служила / нації (1)* – усього 2 / 2.

Трагічна семантика фреймового наповнення. Усього виділено 69 слів та сполук слів (192 випадки їхнього вживання) у межах трагічного контексту.

Концепти КРУТИ / БІЙ ПІД КРУТАМИ. Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм: *БІЙ ПІД КРУТАМИ* / *є* / *ТРАГЕДІЯ* (*важка ВТРАТА*; *військова ПОРАЗКА*; *крутянський ПОГРОМ*; *марна ЖЕРТВА*; *СИМВОЛ невмілого планування*; *соромна ПОМИЛКА* політиків; *українські ФЕРМОПЛИ*¹⁷ та ін. – усього 27 слів і сполук у 51 випадку слововживань. **Предметний** квалітативний фрейм: *БІЙ ПІД КРУТАМИ* / *є* / *трагічний* (3), *один із найтрагічніших* (4), *кривавий* (5) – усього 3 слова чи сполуки / 12 слово-вживань. Кореляти *БОЮ ПІД КРУТАМИ* схарактеризовані такими ознаками: *трагічна* (11), *сумна* (1), *безжалісна* (1), *кривава* (1); *безмірна* (1), *важка* (1), *марна* (1), *невдала* (1); *неуспішна* (1), *невміла* (1), *соромна* (1) – усього 11 лексема / 21 слововживання.

Концепт УЧАСНИКИ БОЮ. Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм: *УЧАСНИКИ БОЮ* (кореляти: *ЮНАКИ*, *СТУДЕНТИ*, *ШКОЛЯРИ*, *МОЛОДЬ*, *ШКІЛЬНА МОЛОДЬ*, *КРУТЯНИ*) / *є* / *ДІТИ* (кореляти: *ЖЕРТВИ*, *300 СПАРТАНЦІВ*, *бідні СТУДЕНТИ*, *ДІТИ В ГРОБАХ*, *ЛИЦАРІ АБСУРДУ*, *МУЧЕНИКИ*, *ЖЕРТВИ*) та ін. – усього 8 одиниць / 46 слововживань (докладніше див. у додатку В). **Предметний** (квалітативний) фрейм: *УЧАСНИКИ БОЮ* / *є* / *замордовані* (3), *необстріляні* (5), *погано озброєні* (6), *замучені* (5), *ненавчені* (4), *ще зовсім юні* (3) – усього 6 слів та сполук / 26 слововживань. **Акціональний** фрейм: *УЧАСНИКИ БОЮ* (кореляти: *ЮНАКИ*, *СТУДЕНТИ*, *ШКОЛЯРИ*, *МОЛОДЬ*, *ШКІЛЬНА МОЛОДЬ*) / *заплатили життям* / *за недалекоглядність українських політиків* (1); *загинули усі* (5), *воювали без зв'язку й набоїв* (3); *не знали військової справи* (4), *пролили кров* (4) – усього 5/17.

Концепт ВЛАДА. **Предметний** (квалітативний) фрейм: *ВЛАДА* (кореляти: *УРЯД*, *ЦЕНТРАЛЬНА РАДА*, *УНР*) / *політично неспроможна* (3), *недалекоглядна* (1), *непрофесійна* (1) – усього 3 лексеми / 5 слововживань. **Акціональний** фрейм: *ВЛАДА* (кореляти: *УРЯД*, *ЦЕНТРАЛЬНА РАДА*, *УНР*) / *відправила* / *дітей* / *на смерть* (7), *відправила* / *дітей* / *добровільно-примусово* (1), *відволікала* / *увагу* / *дітьми* (1), *захищала* / *себе* / *дітьми* (3), *проявила* / *безладдя* (1), *проявила* / *злочинство* (1) – усього 6/14.

Можливо, таке трактування трагізму було спричинене болючою реакцією суспільства на загибель молодих учасників бою. Акцентування на трагізмі, з одного боку, могло мотивувати до демонізації ворога й

---

¹⁷ Фермопіли – місце загибелі 300 спартанців під проводом царя Леоніда в боротьбі проти персів.

активізації суспільства на боротьбу проти нього. Але, з іншого боку, в умовах інформаційної війни більшовиків проти української влади, особливо активно здійснюваної серед військових частин¹⁸, виконало звинувачувальну роль, перекладаючи провину з агресора на українську владу. Показово, як засвідчують газетні публікації тих часів¹⁹, що цей наратив нав'язувався тодішньому українському реципієнтові. Таке трактування могло викликати негативне ставлення населення до української влади, показати її неспроможність. Подібне наповнення фреймової мережі узгоджувалося з іншим стереотипним фреймом предметного змісту: «УКРАЇНСЬКА ВЛАДА / є / ПОГАНА», нав'язуваного в дискурсі інформаційної війни. У деяких досліджуваних текстах спостерігається введення концепту ВЛАДА в негативний контекст. Наприклад: «Бузина писав, що дітьми в гробах влада УНР відвертала увагу від своїх задниць» (коментар на facebook.com, 19.11.2016).

Концептуальна метафора «КРУТЯНИ як 300 СПАРТАНЦІВ» виконує міфотворчу роль, актуалізуючи семантику загибелі усіх учасників бою, хоч насправді цей факт спростований істориками²⁰. Конотативний онім Фермопіли²¹ як корелят до оніма Крути актуалізує ще одну метафору – КРУТИ як ФЕРМОПІЛИ, яка уособлює місце трагічної загибелі спартанців.

У радянському трактуванні учасники бою під Крутами репрезентовані за допомогою демонізованої лексики: «контрреволюційне студентство», «реакційне студентство», яке «било сестер милосердя», «чинило звірства», «розстрілювало своїх солдатів», що також є елементом ведення інформаційної війни проти України. Подібні лексеми не були враховані в дискурсивній вибірці, оскільки ми досліджуємо семантичне наповнення фреймової мережі в межах трактування Крут як символічної сторінки української історії.

Очевидно, що й надмірна героїзація, і домінування трагічної семантики в крутянському дискурсі не можуть бути об'єктивними репрезентантами концепту КРУТИ. В історичному дискурсі останнього десятиліття спростовано міфи про цю подію та встановлено таке: 1) основна частина учасників бою була добре підготовленою і мала

---

¹⁸ Бій під Крутами в національній пам'яті : збірник документів і матеріалів / упорядники: О. М. Любовець (керівник), О. М. Березовський, С. В. Бутко, А. О. Тищенко, І. В. Цимбал. Київ : ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 102.

¹⁹ Бій під Крутами в національній пам'яті : збірник документів і матеріалів / упорядники: О. М. Любовець (керівник), О. М. Березовський, С. В. Бутко, А. О. Тищенко, І. В. Цимбал. Київ : ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 15.

²⁰ Ковальчук М. Бій під Крутами : відомі й невідомі сторінки. 2014. URL: <http://www.istpravda.com.ua/research/2014/01/29/141189/>.

²¹ Битва при Фермопілах – оборона греками Фермопільського гірського проходу від перської армії (480 р. до н. е.), якою керував цар Леонід на чолі ядра з 300 спартанців. Майже всі вони загинули в битві.

бойовий досвід; 2) бій потрактовано як успішну операцію, оскільки поставлене завдання було виконане – затримано наступ ворога; 3) більшість із учасників бою повернулися з поля бою живими²².

Тому фрейми на зразок «БІЙ ПІД КРУТАМИ / є / трагічна НЕВДАЧА» та «УКРАЇНСЬКА ВЛАДА / ВІДПРАВИЛА / ДІТЕЙ / НА СМЕРТЬ» не тільки не відповідають реальній картині світу, але їх також можна трактувати як шкідливі для історичної пам'яті. Натомість для її збереження важливою є така структура фрейму КРУТИ: **Таксономічного:** БІЙ ПІД КРУТАМИ / є / УСПІШНА ОПЕРАЦІЯ. **Акціонального:** Українські воїни / ВИКОНАЛИ ЗАВДАННЯ / УСПІШНО. Саме таким наповненням доцільно замінити усталений «трагічний» сценарій у суспільному дискурсі.

2. Вираження заперечувальної семантики як спосіб руйнування українських символів

Традиційно російська пропаганда використовує наратив «Українець як окремої нації не існує». На шляху доведення своїх тверджень вона вдається до побудови відповідних субнаративів із заперечувальною або обмежувальною семантикою.

Актуалізація сем 'вигаданий', 'несправжній'. Уперше спробу подати українську історію як частину російської зроблено в історичному творі «Синопис» у 1647 році, де втілено теорію «славеноросійського народу»²³. У радянські часи ця ідея значно посилилася такими поняттями, як «єдина давньоруська народність», «колиска трьох братніх народів», «росіяни – старший брат»²⁴.

Російський та проросійський науковий і публіцистичний дискурс репрезентовані такими лексемами на позначення України та українського народу, як *вигадка, фальшивий, байка, помилка*.

Таксономічні фрейми концептів **УКРАЇНА, УКРАЇНЕЦЬ, УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ, УКРАЇНСЬКА ІДЕЯ**, вербалізованих у **пропагандистському** дискурсі, матимуть такий вигляд: **УКРАЇНА / є / вигадана держава (7); проєкт (7), плід хворої уяви (4); байка (2); удар проти російської єдності (1), розбивання єдиного народу на два ворожі табори (1); країна фальшивих генеалогій (1), країна забруднених сторінок (1), частина Росії (8); рос. Юг России (5); окраїна Русі. УКРАЇНЦІ / є / вигадка (XX століття, польського письменника, Габсбургів) (5), нація, створена на папері (1), нація, створена Заходом**

---

²² Ковальчук М. Бій під Крутами : відомі й невідомі сторінки. 2014. URL: <http://www.istpravda.com.ua/research/2014/01/29/141189/>.

²³ Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. Київ : Брехуненко Наталія Андріївна, 2017. С. 82.

²⁴ Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. Київ : Брехуненко Наталія Андріївна, 2017. С. 83.

(1), *мутація російської самосвідомості* (1); *зліплені з «біомаси»* (1). *УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ / є / створений австрійською Галицією* (1), *створений австро-німецькими спецслужбами* (1), *створений з антиросійською метою* (1). **УКРАЇНСЬКА ІДЕЯ / язичницька химера**. Слово *химера* має значення «дивовижна фантазія, нездійсненна мрія, витвір уяви»²⁵, а отже, у зазначеному висловлюванні знову актуалізовано сему несправжності.

Таке позиціонування концептів *УКРАЇНА* й *УКРАЇНЦІ* є своєрідним примусом до відмови від національної ідентичності й черговим нав'язуванням нарративу про «один народ».

Цей заперечувальний дискурс був активно підтримуваний і всередині України окремою групою політиків, науковців і публіцистів до 24 лютого 2022 року. Прикладом може бути поширений нарратив про те, що «українську націю вигадав Австрійський генштаб» і її поява є «результатом спецоперації Австрійського генштабу, який «штучно насаджував українську мову» і фінансував діяльність Михайла Грушевського та інших українських політиків з метою послабити Росію як одного з головних ворогів Четвертого союзу в роки Першої світової війни» (*АнтиМіФ*). У наведених нарративах фіксуємо актуалізацію сем 'штучність', 'вигадка' стосовно концепту *УКРАЇНСЬКА НАЦІЯ*.

Сема 'несправжність' наявна і в таких словах, що вербалізують цей концепт: «*Німці виписали із Буковини біля 80 шкільних вчителів-«українців» з метою вести пропаганду серед російських полонених, уродженців Малоросії. Для зручності ведення пропаганди всі полонені малороси розміщені в окремих бараках, де їм читаються лекції на малоросійському наріччі. Полоненим постійно нав'язується думка, що вони не російські піддані, а держави «Української», яка завдяки німцям має бути виділена із складу Росії»* (*АнтиМіФ*). Тут вербалізаторами концепту *УКРАЇНСЬКА НАЦІЯ* стають лексеми *пропаганда*, *нав'язування*.

Наявність у висловленнях сем 'підробленість', 'несправжність', 'вигадка', 'нав'язування', 'пропаганда' стосовно концептів *УКРАЇНА* чи *УКРАЇНСЬКА НАЦІЯ* працює на підтримку нарративу про штучність утворення денотатів. Нав'язування семантики вигадки відбувається паралельно зі ствердженням, що вигадка створена на основі російського народу.

Компаративний фрейм тожності: *Українці / є / росіяни* (20), які *зреклися* (9); *укро-сепаратисти* (5). Такі значення можуть бути виражені: а) експліцитно: «*Суть українського руху зводиться до відокремлення Малоросії від Російської імперії та утворення з неї*

---

²⁵ Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. XI. С. 57.

самостійної політичної одиниці» (АнтиМіф); б) імпліцитно: «Її вбили в голову, що вона українка. Але в підсвідомості в неї сидить бажання вболівати саме за Росію. Це бажання – **генетична пам'ять**, яку витравити практично неможливо» (коментар на facebook.com, 2013). Імпліцитно причетність до російського народу виражає й лексема *укро-сепаратисти*, що містить сему 'відділення', а отже, позначає відділення частини (українців) від народу (російського). В усіх цих контекстах також наявний імпліцитний компонент заперечення існування українців як окремої нації. Наприклад: «*А політичні еліти Росії й України готові до возз'єднання двох розколотих частин однієї держави*» (коментар на facebook.com, 30.11.2014).

Компаративний фрейм схожості: *Українці / як Каїн* (4). Концептуальна метафора *УКРАЇНЕЦЬ як КАЇН* актуалізує семи, з одного боку, 'братство', а з іншого – 'зрада', 'відступництво'. Така метафора увиразнює метанаратив «братній народ». Наприклад: «*Кричати «Хто не скаче...» – це зрадництво. Це як зрадити брата. Як Каїн Авеля*» (коментар на facebook.com, 07.02.2014). **Акціональний** фрейм: *УКРАЇНЦІ / придушують бажання бути росіянами* (15), *зрелися своєї суті* (19), *відступили від своєї суті* (14). **Посесивний** фрейм: *УКРАЇНЦІ / мають / російську генетичну пам'ять* (23).

Побудуємо факти увиразнення компаративних фреймів дуальними метафорами. Наприклад, у реченні «*Моїм ідеалом є відтворення Російської імперії, а я змушений пристосовуватися до потворних умов "розбудови" незалежної України*» (dsnews.ua, 29.06.2021) створено концептуальні метафори – *УКРАЇНА як ПОТВОРНЕ, РОСІЯ як ІДЕАЛЬНЕ*. У прикладі «*Україна в складі СРСР: від "руїни" до розквіту*» (коментар на facebook.com, 28.11.2018) антитеза виражена за допомогою дуальної метафори: *САМОСТІЙНА УКРАЇНА як РУЇНА – УКРАЇНА В СКЛАДІ СРСР як РОЗКВІТ*.

Імпліцитне заперечення за допомогою лексем з обмежувальною семантикою. Ще одним засобом заперечувального й обмежувального характеру є вживання числівника «перший».

Приклад 1. «*Харків – перша столиця України*». Цей наратив стосується періоду захоплення більшовиками України 1919 року. Спочатку були окуповані східні території, тому радянська влада оголосила столицею Харків. І тільки 1934 року столицею знову офіційно став Київ. Однак перифраз *перша столиця* активно побутував в інформаційному та науковому просторі тривалий час. У наведеній фразі семантика слова *перша* має обмежувальну дію: яка не існувала до

певного моменту, якої не було раніше²⁶. Отже, пресупозицію в конструкції *перша столиця* визначаємо як «до неї нічого не було». А отже, таке трактування відмежує історію України, встановлюючи її відлік тільки від 1919 року, відкидаючи попередній тисячолітній період. А отже, так само має імпліцитну заперечувальну семантику, що Україна чи український народ існували до 1919 року.

Приклад 2. «*До появи на території України першої анархістської «квазідержави» – Махновії – залишалось рівно двадцять років*» (О. Бузина, unian.ua, 26.11.2013). Створено ефект, за якого перше «державне» утворення на території України пов'язано з Н. Махном. Оскільки це об'єднання названо «квазідержавою», то й наступне державне утворення, тобто незалежну Україну, також потрактовано як «квазі» (несправжню).

Приклад 3. «*Першу українку вдалося вивести раніше, ніж першого українця. Її так і назвали – Леся Українка*» (О. Бузина, unian.ua, 2013). Фраза нав'язує думку, що до появи Лесі Українки українців не існувало.

Крім числівника «перший», обмежувальну семантику висловлюванню надають інші числові сполуки. Наприклад: у реченні «*Українці – вигадка ХХ століття*» (О. Бузина, 22.12.2013) сполука «*ХХ століття*» обмежує українську історію, узгоджуючи її з російським пропагандистським трактуванням. Подібне значення наявне і в такому прикладі: «*Біомаса, із якої сто років тому почали ліпити нову націю*» (коментар на facebook.com, 17.05.2016).

Способи зміщення фокуса уваги. У випадку, коли увагу з концепту, за яким закріплений значний обсяг негативної семантики, потрібно перемкнути на концепт з позитивною семантикою, використовують такі способи: 1) уведення концептів-альтернатив; 2) уживання однієї лексеми для кількох нерівноцінних понять; в) посилення трюїзмами.

Уведення концептів-альтернатив. Цей спосіб маніпулятивного впливу полягає в нівелюванні масштабу події чи явища, його знеціненні в очах реципієнта за рахунок використання певних лексем. Це дає змогу «прив'язати» до вже відомого образу новий символ, що розмиває попереднє сприйняття. У площині нейролінгвістичного програмування таке явище отримало назву «зміщення фокуса уваги»²⁷.

Показовим є приклад зміщення уваги з негативної семантики концепту *ГОЛОДОМОР*. У наведеному прикладі словом, яке створює альтернативу, стає *ЗАПОРІЖСТАЛЬ*:

---

²⁶ Словник української мови : в 20 томах. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0>.

²⁷ Сугестивні технології маніпулятивного впливу : навч. посібник / В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко, В. В. Остроухов; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. Вид. 2. Київ : ВПЮЛ, 2011. С. 82.

«...ми відзначили пам'ять наших людей, які загинули голодною смертю 80 років тому. А ось зовсім недавно ми відзначили 80 років з дня запуску найбільшого нашого підприємства "Запоріжсталь". Це було свято для всіх нас. Здавалося б, це різні абсолютно події, а між тим, це ланки одного ланцюга. Це результат тих управлінських рішень, які брало тодішнє керівництво Радянського Союзу. Воно поставило перед собою цілі і прийняло рішення – індустріалізація в найкоротші терміни, закупівлі обладнання за рахунок експорту зерна. І ось тоді, коли цього зерна не вистачало для наших людей, його продовжували відвантажувати на Захід в обмін на обладнання, в обмін на технологічні рішення і так далі. Ось ціна управлінських урядових рішень. Вона може бути жахливою! І ось це почуття відповідальності змушує приймати рішення, з урахуванням особливо помилок минулого, максимально відповідально в кожній конкретній ситуації» (М. Азаров, ipress.ua, 24.11.2013).

Концепт ГОЛОДОМОР вербалізований сполуками *голодна смерть, пам'ять людей, загинути, зерна не вистачало, експорт зерна, помилки, жахлива ціна*. Концепт ЗАПОРІЖСТАЛЬ об'єктивований прагмонімом *Запоріжсталь*, а також сполуками *найбільше підприємство, свято, індустріалізація, закупка обладнання, технологічні рішення*. Тож пояснення цих двох сутностей – позитивної і негативної – подано як наслідок однієї дії. Отже, крім негативного наслідку діяльності радянської влади – ГОЛОДОМОРУ, реципієнтові пропонують позитивну альтернативу – ЗАПОРІЖСТАЛЬ. Така альтернатива пояснює дії влади як позитивні, «розмиває» поняття штучної організації Голодомору.

У тексті закладено кілька імпліцитних сенсів.

1. Імпліцитний зміст, виражений вербально: імплікатура (*А зумовлює В*): якщо Голодомор і Запоріжсталь є наслідком єдиного рішення, то це рішення і негативне, і позитивне. Унаслідок такого трактування «розмивається» рівень відповідальності за трагедію. Тобто альтернативний референт насправді нав'язує імпліцитний зміст безальтернативності: якщо індустріалізація спричинила і Голодомор, і Запоріжсталь, то без Голодомору не могло бути Запоріжсталі.

2. Імпліцитний зміст позавербального плану. Інколи для пояснення прихованого змісту недостатньо тільки наявних у тексті мовних засобів, важливу роль відграє також позавербальний план вираження, зокрема фонові знання комунікантів. Для розуміння розглянутого тексту важливо знати, що ця заява М. Азарова була поясненням відмови від

підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Це і є потрібне фонове знання, без якого подальший зміст зрозуміти неможливо. Оскільки згадка в тексті про те, що «зерно продовжувало відвантажуватися на Захід» і результатом цього став Голодомор, розподіляє відповідальність за Голодомор між СРСР і Заходом, то імпліцитний зміст можна сформулювати за допомогою таких **імплікатур**: якщо А, то В: СРСР співпрацював із Заходом – і отримав Голодомор; якщо В, то С: якщо співпраця із Заходом привела до Голодомору тоді, то вона може привести до Голодомору тепер. У такому контексті актуалізовано концептуальну метафору ЗАХІД як ЗЛО.

Уживання однієї лексеми для нерівноцінних понять. В українському суспільному дискурсі активно побутують наративи знецінення пам'яті про трагічні сторінки історії доби радянської окупації, зокрема Голодомор. Уживання лексем *голодомор* і *геноцид* для понять, які ними не є за суттю, знецінює саму трагедію, переносить її до розряду незначних.

Приклад 1. «Прийшла квитанція мамі за опалення 1200 грн! Якби я не допомагала – смерть! Пенсія 1700. Ні ліків, ні одягу, ні добре поїсти. І ви мені будете розказувати про **геноцид**? А зараз хіба не геноцид? А зараз хіба не **Голодомор**?» (коментар на facebook.com, 29.11.2020).

Приклад 2. «На річницю **Голодомору** дуже старенька жінка, чисто одягнена, підійшла до пам'ятника і тихенько взяла кілька цукерок, яблуко і четвертинку хліба, які там лежали. Вона ледве йшла, пізній вечір, знайомий взяв її за плечі і вивів звідти. Вона говорила, що їй соромно, але дуже хоче їсти... Я плакала... Те, що влада робить з нашими пенсіонерами – це **геноцид**. А пройшовши далі, я побачила три магазини “Рошен”, два з них нові» (коментар на facebook.com, 29.11.2020).

Дискурсивну сугестію наведених зразків актуалізовано вживанням емоційно забарвлених слів: *смерть*, *геноцид*, *соромно*, *плакала*. Так здійснено вплив на емоційну сферу реципієнта. Усі викликані емоції є негативними й спрямовані на владу. Оперування такими словами, як *Голодомор* і *геноцид*, на позначення сучасних умов має два результати: а) нав'язує негативні емоційні конотації згаданим сучасним суспільно-економічним явищам; б) знецінює масштаб трагічних подій 1932–1933, роблячи поняття «*низька пенсія*» рівноцінним поняттю «*штучний масовий голод*»; унаслідок цього увага реципієнта з ушанування історичної події перемикається на сучасні суспільні проблеми.

Використання трюїзмів. Інколи посилення знецінювальної семантики досягають уживанням трюїзмів. Наприклад: «*Тепер з приводу наших відносин з Україною. Я дозволю з вами не погодитися, коли ви зараз сказали, що якби ми були розділені, ми не перемогли б у війні. Ми все одно перемогли б, тому що ми країна переможців... Це означає, що війна виграна за рахунок людських та індустріальних ресурсів РФ. Це історичний факт, це все в документах*» (В. Путін, pravda.com.ua, 16.12.2010). Таке висловлювання применшує роль України в перемозі над нацизмом, а трюїзми «це історичний факт», «це все в документах» створюють ефект достовірності, безапеляційності і уявної доказовості.

3. Вилучення важливих слів із публічного дискурсу

Вилучення небажаного слова з публічного політичного чи соціального дискурсу – явище поширене в різні історичні періоди. До таких заходів вдаються у випадку, коли потрібно приховати негативну або небажану інформацію і в такий спосіб стерти пам'ять про певні події.

Поняття «семантичної операції». Польський науковець Г. Гауден наводить приклад вилучення польською владою лексеми «погром» із дискурсу висвітлення подій у Львові в листопаді 1918 року (масові напади на представників єврейської нації). Дослідник акцентує на тому, що термін *погром* означає «схвалений або толерований владою напад на осіб або майно [...] національної меншини», а тому, вилучаючи цю лексему, польська влада, за його словами, намагалася зробити так, щоб «поляків годі було пов'язати зі злочино»²⁸. Замість слова *погром*, яке, на думку автора, найбільше віддзеркалює характер подій, у публічному дискурсі домінують терміни *інциденти, момент, заворушення, ексцеси, дискримінація, вибух, порушення закону, порушення спокою, знущання, шаленство натовпу, специфічні випадки насильства, прикра брутальність, напади й побиття*; замість слів *армія, військові, солдати* на позначення виконавців дій, вжито лексему *бандити*. Такі процеси маніпулювання словами Г. Гауден називає *семантичною операцією* і *семантичною війною*²⁹.

Прикладом *семантичної операції* в межах історії російсько-українських взаємин можна вважати вилучення Російською імперією лексем із семантикою, що вказує на окремішність українців. Науковці стверджують, що тоді «можна було писати про українську худобу або про українську пшеницю, але вживати терміни “український народ”»,

---

²⁸ Гауден Гж. Львів : кінець ілюзій. Оповідь про листопадовий погром 1918 року / перекл. із польськ. А. Павлишин. Львів : Човен, 2020. С. 188, 228.

²⁹ Гауден Гж. Львів : кінець ілюзій. Оповідь про листопадовий погром 1918 року / перекл. із польськ. А. Павлишин. Львів : Човен, 2020. С. 190, 226.

“українська мова” заборонялося»³⁰. Український історик І. Кривецький у 1904 році зазначав: «Цензура забороняє українцям називати себе й свій народ своїм іменем, а велить усюди вживати “руський” – а з великої протекції “южно-руський” або “малоруський”. Слів “Україна”, “український” цензура боїться, як чорт свяченої води! Так само вичеркує цензура слова “козак”, “Січ”, “Запорожжє”, “Запорожець” і т. п.»³¹. Інакше кажучи, крім слів із самоідентифікувальною семантикою (на зразок *українець*, *український*, *Україна*), вилучали з друку слова, що вказували на історичне минуле, яке акцентує на періоді вільного існування України, тобто доби Запорозької Січі. У контексті, пов’язаному з Україною, було заборонено слово *воля*: «Всюди, де приходило слово “воля”, цензор немилосердно його вимазував, хоч би там було сказано, що кінь гуляв на волі»³². Про свідому мовну політику руйнування пам’яті за допомогою вилучення лексем свідчать офіційні документи Російської імперії, зокрема маніфест Катерини II, у якому зазначено: «Коли ж у Малоросії гетьмана не буде, то слід старатися, щоб навіки й ім’я гетьманів зникло...» (tyzhden.ua, 9.10.2015).

На протигагу цьому в найменуванні українців, за задумом імперії, мусив бути натяк на належність до спільних коренів з російським народом. Це забезпечувалося наявністю компонента «руський». Слова *малоруський*, *малороси*, *Малоросія* мали у своєму складі компонент «мало-», вживання якого (поруч із позначенням *великороси* для росіян) применшувало і принижувало роль українців у складі Російської імперії. Та варто зауважити, що у своєму первинному значенні топонім *Мала Русь* мав тільки позитивні конотації і виник у церковній сфері. Його поява пов’язана з поділом Київської митрополії у XIV столітті після переїзду київського митрополита до м. Володимира-на-Клязьмі (нині Росія). У результаті утворено Галицьку митрополію, дія якої розповсюджувалася на території, що охоплювали ядро колишньої України-Руси. За словами В. Брехуненка, ці території отримали назву *Мала Русь* за аналогією з парою *Мала Греція* (первісна) – *Велика Греція* (результат розвитку Малої); під *Малою Руссю* розуміли Галицько-Волинське князівство (у т. ч. з Києвом), під *Великою Руссю* – землі із центром у Москві. Однак згодом семантика цих назв була штучно

---

³⁰ Наконечний Є. П. Украдене ім’я : Чому русини стали українцями / передмова Я. Дашкевича. Вид. 3, доп. і випр. Львів, 2001. 400 с. URL: <https://web.archive.org/web/20101110081002/http://exlibris.org.ua/nakonechny/>.

³¹ Кривецький І. “Не было, нет и быть не может!” *Літературно-науковий вістник*. 1904. № 27 (7). С. 9–10. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Krevetskyi_Ivan/Ne_blo_net_y_bt_ne_mozhet.pdf.

³² Кривецький І. “Не было, нет и быть не может!” *Літературно-науковий вістник*. 1904. № 27 (7). С. 9–10. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Krevetskyi_Ivan/Ne_blo_net_y_bt_ne_mozhet.pdf.

зміненна, і вже в XVII столітті московські дипломати трактували *Велику Русь* як питому, від якої «відкололася» *Мала Русь*³³.

Отже, вилучення із публічного простору лексем, які несуть інформацію про історичне минуле, руйнує і пам'ять про це минуле. Натомість поруч вибудовують інший поняттєвий простір за допомогою вживання певних мовних засобів.

Переименування як засіб знищення або відновлення історичної пам'яті. Історичні назви населених пунктів не просто допомагають географічній ідентифікації та орієнтації, а передусім несуть інформацію про походження регіону, його особливості. Зміна назви може викликати забуття цілого пласту знань, стерти велику кількість самоідентифікаційних концептів у свідомості мовця. Наприклад, зміна назви українського міста *Самарчик* на *Новомосковськ*³⁴ 1794 року призвела до знищення пам'яті про те, що місто в історичному контексті – центр Самарської паланки, яка була адміністративно-територіальною одиницею Війська Запорізького низового. Отже, зміна спричинила знищення пам'яті про належність цих земель до історії Запорізької Січі. Натомість новий топонім маркував простір російськими смислами.

Таке руйнування чужого історичного простору імперськими назвами – поширене явище у світовій історії: завойовники завжди маркують території своїми назвами, ідентифікуючи себе як власника. Так, тільки із завоюванням міста *Лютеції* франками воно отримало французьку назву *Париж*. Польське місто *Гданськ* разом з іншими територіями Польщі було на певний час приєднане до Східної Пруссії і згодом отримало німецьку назву *Данциг* (нім. *Danzig*). Тільки після Другої світової війни в 1945 році Польща повернула свої території та відновила на карті власний топонім. Литовське місто *Вільнюс* (лит. *Vilnius*), перебуваючи певний час у складі Польщі, мало назву *Вільно*. Німецьке місто *Кенігсберг* (нім. *Königsberg*) після окупації його Радянським Союзом було перейменоване на *Калінінград*.

На території України в добу Російської імперії та СРСР багато населених пунктів марковано колоніальними та комуністичними назвами.

Нові назви, зокрема, ушляхетлювали імена російських імператорів. Українські історики вважають «навряд чи випадковим той факт, що назви міст... дивним чином збіглися з іменами російських царів»³⁵:

---

³³ Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. Київ : Брехуненко Наталія Андріївна, 2017. С. 44–48.

³⁴ Репан О., Старостін В., Харлан О. ПАЛІМПЕСТ : поселення XVI–XVIII ст. в історії Дніпропетровська. Київ : Українські пропілеї, 2007. С. 95.

³⁵ Митрофаненко Ю. Українська отаманщина 1918–1919. Кропивницький : Імекс, 2015. С. 40.

1) назву українського міста *Половиця* було змінено на *Катеринослав* (на честь російської імператриці Катерини II, яка вчинила багато шкідливих для України дій, зокрема зруйнувала Запорізьку Січ і ввела кріпацтво); 2) місто *Усівка* з приходом Російської імперії отримало назву *Олександрія*; оскільки перейменування відбулося в часи Катерини II, то історики пов'язують цю назву з іменем її онука, майбутнього російського імператора Олександра I; 3) місто *Єлисаветград*, побудоване на території козацьких поселень у центральній частині України, отримало назву на честь російської імператриці Єлисавети, доньки Петра I.

Такий вплив колоніальних назв позначається на ментальному рівні народу і, серед іншого підсилює нав'язуваний наратив про те, що розвиток українських міст зміг відбутися тільки з приходом імперії.

Багато українських міст у добу СРСР були названі на честь комуністичних ватажків тоталітарного режиму: *Сталіно* (на честь І. Сталіна); *Ульяновка* (на честь В. Ульянова (Леніна)); *Кіровоград* (*Кіров* – псевдо С. Кострикова (Кірова), одного з організаторів масових репресій та ініціатора Голодомору в Україні 1932–33 років); *Дніпропетровськ* (на честь *Петровського* – комуністичного ватажка, який у 1932 році був відповідальним у регіоні за виконання плану хлібозаготівель, які стали причиною Голодомору); *Дніпродзержинськ* (на честь *Дзержинського* – одного з організаторів «червоного терору»); *Комсомольськ* (від назви комуністичного молодіжного руху *Комсомол*, який був своєрідним полем для виховання кадрів Комуністичній партії). Кожну із цих назв можна кваліфікувати як таку, що містить низку *травмувальних сем*, зокрема, таких як ‘*голод*’, ‘*терор*’, ‘*репресії*’.

Прикладом того, як зміна топонімів може стати причиною фабрикування історії, є досвід *Криму*. З моменту його захоплення 1783 року Російська імперія почала замінювати кримськотатарські топоніми. Так, поселення *Ак'яр* (кримськотатарс. *Aqyar*) спочатку отримало спотворену назву *Ахтіар*³⁶, а згодом – *Севастополь* (від грец. Σεβαστος (Севастос) – «вельмишановний, священний» та πόλις (поліс) – «місто»). Очевидно, що кримськотатарський топонім не міг узгоджуватися з перифразом «*город русской славы*», який згодом закріпився за Севастополем. Однак масове перейменування географічних назв у Криму відбулося після того, як було виселене його корінне населення 1944 року. Понад півтори тисячі кримськотатарських назв були замінені російськими. Наприклад, топонім *Сарилар* (*Sarilar* –

---

³⁶ Енциклопедія історії України : в 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2003–2019. С. 155. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU>.

від *sarı* – рудий, жовтий³⁷, *-lar-* топонімоторчий тюркський афікс³⁸) після перейменування замінено російським *Белобродское*³⁹. Село *Коккоз* (*Kökköz – kök* – блакитний, *köz* – око) отримало назву *Соколиное*. Лексема *Белогорск* стала новою назвою для міста *Карасубазар* (*Qarasuvbazar* – означає «місто на Карасу»; *Карасу* (*Qarasuv* – назва річки, у перекладі – «чорна вода» (*qara* – чорний, *suv* – вода⁴⁰). Отже, нові назви, на відміну від історичних, не мали жодної інформації про поселення, натомість знищували національну пам'ять, ставили нові топоніми в ряд тисяч подібних найменувань по всій території Росії. Деякі нові назви утверджували комуністичну реальність: *Трудолюбовка*, *Резервное*, *Буревестник*, *Комсомольское*, *Рабочий Уголок*, *Штурмовое*, *Танковое*. У рідкісних випадках назви вдалося перекласти російською, зберігши первинне кримськотатарське значення. Наприклад, село *Кучук-Узень* (*Küçük Özen* – мала річка), що походить від однойменної назви річки, було замінене російським *Малореченское*, а *Кокташ* (*Kök* – блакитний, *Таş* – камінь⁴¹) – *Синекаменка*.

Після перейменувань залишилося кілька кримськотатарських топонімів: *Бахчисарай* (*Bağçasaray – bağça* – сад, *saray* – палац), *Джанкой* (*Санкюй* – приємне село або *саң кюй* – нове село⁴², *Саки* (*Saq*), *Ишунь* (*İşün*). Їх не встигли перейменувати, хоч і планували. Для *Бахчисарая* було приготовлено назву *Пушкин*, для *Джанкоя* – *Отрадное* чи *Узловое*. Історики стверджують, що цього не сталося, бо командування Чорноморського флоту вважало проблемою зміну карт⁴³. Перейменувати планували не тільки населені пункти, а також гори й водоспади, зокрема гору *Демерджи* (*Demirci* – коваль) – на *Обвальную*, *Роман-Кош* (*Orman Qoş* – лісове пасовище пастухів) – на *Высокую*, а водоспад *Джур-Джур* [*Sür-Sür* вода-вода] – на *Шумный*⁴⁴. Однак після смерті Сталіна перейменування припинилися.

Так, за допомогою зміни топонімів на території Криму було на довгі роки знищено пам'ять про корінний народ, його звичаї та культуру. А маркування простору російськими назвами дало змогу Кремлю

---

³⁷ Кримськотатарсько-український словник. URL: <https://uk.glosbe.com/crh/uk>.

³⁸ Бушаков В. А. Лексичний склад історичної топонімії Криму : монографія; НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського. Київ : [б.в.], 2003. С. 242.

³⁹ Кримські назви : депортація імен. 19 травня 2017 року. URL: <https://hromadske.ua/posts/krymski-nazvy-deportatsiia-imen>.

⁴⁰ Кримськотатарсько-український словник. URL: <https://uk.glosbe.com/crh/uk>.

⁴¹ Кримськотатарсько-український словник. Ibid.

⁴² Бушаков В. А. Лексичний склад історичної топонімії Криму : монографія. Київ : [б.в.], 2003. 317 с.

⁴³ Іванець А. Депортацію увінчали перейменуванням – як Крим робили російським. 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29949793.html>.

⁴⁴ Кримські назви : депортація імен. 19 травня 2017 року. URL: <https://hromadske.ua/posts/krymski-nazvy-deportatsiia-imen>.

втілювати пропагандистський наратив «про споконвічно російський Крим». Очевидно, це значною мірою сприяло здійсненню інформаційно-психологічної операції, що супроводжувала окупацію півострова 2014 року.

Важливим способом впливу на свідомість було уведення в добу СРСР нового адміністративного поділу, що спричинило й зміну назв регіонів. Показовим є дослідження українського географа А. Домаранського⁴⁵, під час якого жителям Центральної України ставили питання, чи відома їм історична назва їхнього регіону. Досліджувана територія вже з XII–XIII століть перебувала у складі трьох різних історико-культурних регіонів, що відповідно означувалися топонімами *Поділля*, *Наддніпрянина* (варіант *Середнє Подніпров'я*), *Запорозжжя*. Однак у часи окупації Російською імперією започатковано руйнування цієї структури. Зокрема, територія була зарахована у різні часи як структурна одиниця так званої *Новоросії* та *Нової Сербії*. У радянську добу ці землі об'єднали в Кіровоградську область, яку поділили на 21 район, кожен з яких отримав свою назву. Тому під час опитування більшість анкетованих змогла назвати тільки офіційні назви адміністративного поділу радянської доби – найменування області та районів. Одиниці реципієнтів змогли пригадати, що територія сучасної Кіровоградської області колись разом з іншими регіонами формувала *Запорозжжя* (*Запоріжжя*). Цей онім широко вживали протягом щонайменше 250 років, до кінця XVIII ст., аж поки територія не опинилася під повним контролем Російської імперії.

Через проведення нових меж на місці історичних регіонів і надавання їм нових онімів вдалося стерти історичну пам'ять населення Центральної України про належність їхніх земель до Запорозжжя. Тобто історія Запорозької Січі географічно зменшувалася тільки до нинішньої Запорізької області, яка теж була утворена в добу СРСР. Таке обмеження автоматично применшувало роль цього явища в українській історії, хоч насправді воно мало значно більші масштаби.

ВИСНОВКИ

Одним із вузлових елементів ведення інформаційної агресії проти України є *знецінення* важливих національних символів у контексті руйнування історичної пам'яті. Цього досягають, зокрема, *фабрикацією фреймової структури концепту*, що полягає в наповненні її номенами з неправдивою, спотвореною інформацією, яка змінює звичну картину

---

⁴⁵ Домаранський А. Сучасна ідентифікація регіонів свого проживання мешканцями Кіровоградської області. *Україна : географія цілей та можливостей* : зб. наук. праць. Київ : Обрії, 2012. Т. II. С. 42–47.

світу мовців. Установлено, що сфабрикації зазнають передусім фреймові структури концептів-символів, пов'язаних із боротьбою за незалежність.

Знецінення концептів і фабрикація їхньої структури відбувається через такі способи сугестивного впливу, як: 1) вербалізація концептів лексемами із семантикою вигадки, фальші, несправжності; 2) уживання слів із обмежувальною семантикою, що руйнують факт тисячолітньої історії України; 3) використання того самого мовного знака для нерівноцінних понять; 4) вилучення з публічного простору лексем, які несуть інформацію про історичне минуле тощо.

Усього зафіксовано 324 мовні засоби руйнування історичної пам'яті (1074 слововживання) та 150 засобів її відновлення (1006 слововживань).

Подібні прийоми спричиняють руйнування національної пам'яті українського суспільства, зокрема, щодо історичної боротьби української нації за своє існування та побудову власної держави. Натомість відбувається заміна фреймової структури певних історичних сценаріїв. Таке трактування формує хибну картину світу в мовців, які тривалий час піддаються дії пропаганди, породжує агресію і ненависть до певної етнічної групи і, як наслідок, провокує ненависть у суспільстві.

АНОТАЦІЯ

У пропонованому дослідженні здійснено аналіз способів руйнування ворогом історичної пам'яті України. За допомогою теорії фабрикованих фреймів продемонстровано, як Росії вдалося протягом століть змінювати ментальний лексикон українців. Ґрунтовно вивчено зміни в мовній об'єктивації концептів *БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ*, *БОРЦІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ*, *ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ*, *МАЗЕПА*, *ПЕТЛЮРА*, *КРУТИ*, *УКРАЇНА* та ін. Встановлено, що кожен із них вербалізований різним набором мовних одиниць залежно від контексту – реального чи пропагандистського. Унаслідок тривалого інформаційного впливу відбувається заміна фреймового наповнення таких концептів, що формує хибну картину світу реципієнтів, змушуючи їх відмовитися від власної ідентичності. У процесі аналізу зафіксовано 324 мовні засоби руйнування історичної пам'яті (1074 слововживання) та 150 засобів її відновлення (1006 слововживань).

Література

1. Бій під Крутами в національній пам'яті: збірник документів і матеріалів / упорядники: О. М. Любовець (керівник), О. М. Березовський, С. В. Бутко, А. О. Тищенко, І. В. Цимбал. Київ: ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. 288 с.

2. Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. Київ: Брехуненко Наталія Андріївна, 2017. 280 с.

3. Бушаков В. А. Лексичний склад історичної топонімії Криму : монографія. Київ : [б.в.], 2003. 317 с.
4. Гауден Гж. Львів : кінець ілюзій. Оповідь про листопадовий погром 1918 року / перекл. із польсь. А. Павлишин. Львів : Човен, 2020. 528 с.
5. Домаранський А. Сучасна ідентифікація регіонів свого проживання мешканцями Кіровоградської області. *Україна : географія цілей та можливостей* : зб. наук. праць. Київ : Обрії, 2012. Т. II. С. 42–47.
6. Енциклопедія історії України : в 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2003–2019. 520 с. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU>.
7. Жаботинська С. Семантика лінгвальних мереж у навчальному комбінаторному тезаурусі. *Studia Philologica*. 2019. № 2. С. 17–27. DOI: 10.28925/2311-2425.2019.13.3.
8. Іванець А. Депортацію увінчали перейменуванням – як Крим робили російським. 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29949793.html>.
9. Ковальчик А.-С. Пан Петлюра? Харків : АКТА, 2011. 196 с.
10. Ковальчук М. Бій під Крутами : відомі й невідомі сторінки. 2014. URL: <http://www.istpravda.com.ua/research/2014/01/29/141189/>.
11. Кревецький І. “Не было, нет и быть не может!” *Літературно-науковий вістник*. 1904. № 27 (7). С. 9–18. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Krevetskyi_Ivan/Ne_blo_net_y_bt_ne_mozhet.pdf.
12. Кримські назви : депортація імен. 19 травня 2017 року. URL: <https://hromadske.ua/posts/krymski-nazvy-deportatsiia-imen>.
13. Кримськотатарсько-український словник. URL: <https://uk.glosbe.com/crh/uk>.
14. Митрофаненко Ю. Українська отаманщина 1918–1919. Кропивницький : Імекс, 2015. 238 с.
15. Наконечний Є. П. Украдене ім'я : Чому русини стали українцями / передмова Я. Дашкевич. Вид. 3, доп. і випр. Львів : [б. в.], 2001. 179 с. URL: <https://web.archive.org/web/20101110081002/http://exlibris.org.ua/nakonechny/>.
16. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 497 с.
17. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
18. Словник української мови : в 20 томах. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0>.

19. Сугестивні технології маніпулятивного впливу : навч. посібник / за заг. ред. Є. Д. Скулиша. Вид. 2. Київ : ВІПОЛ, 2011. 248 с.

20. Fabiszak M. A Conceptual Metaphor approach to war discourse and its implications. Poznan : Wydawnictwo Naukowe UAM, 2007. 270 p.

21. Goffman E. Frame analysis : An essay on the organization of experience. Boston : Northeastern University Press, 1986. 586 p. URL: https://urup.or.id/wp-content/uploads/2020/07/Erving_Goffman_Bennett_Berger_Frame_Analysis_BookFi.pdf.

22. Rieber A. J. The Struggle for the Eurasian Borderlands : From the Rise of Early Modern Empires to the End of the First World War. New York : Cambridge University Press, 2014. DOI: 10.1017/CBO9781107337794.

23. Snyder T. A Way Out for Ukraine? *The New York Review of Books*. 5 December 2013. URL: <https://www.nybooks.com/daily/2013/12/05/ukrain-e-protests-way-out/>.

Information about the author:

Kyryliuk Olha Leonidivna,

<https://orcid.org/0000-0002-9764-8756>

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department

of Ukrainian Philology and Journalism,

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University,

1, Shevchenko st., Kropyvnytskyi, 25006, Ukraine